

– С. 129. 14. Історія Києва: у 2-х т. – К., 1960. – Т. 2. – 947 с. 15. Історія Києва: у 3-х т. 4-х кн. / АН УРСР. Ін-т історії; Гл. редкол.: Ю. Ю. Конфудор (гл. ред.), І. І. Артеменко, В. А. Згурський і др. – К.: Наук. думка, 1982 – 1986. – Т. 3. – Кн.1. / Редкол. тома: Н. І. Супруненко (відпов. ред.), С. В. Кульчицкий, А. В. Лихопат та ін. – 1987. – 474 с. 16. Київ / Редкол. тому: Т. В. Главак (голова) та ін. – К.: Голов. Ред. УРЕ, 1982. – 595 с. – (Історія міст і сіл Української РСР: у 26-ти т.). 17. Киев революционный, боевой, трудовой. – К.: Вища школа, 1982. – 319 с. 18. Киевские Городские Известия. – 1917. – № 11. 19. Королівський Р. М., Рубач М. А., Супруненко М. І. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні. – К., 1967. – Т. 1-2. 20. Лепарский А. Н. Проект организации контрольного отдела Киевской городской управы / Лепарский А. Н. – К., 1918. – 16 с. 21. Наказ Киевской городской думы. – К., 1917. – 16 с. 22. Нариси історії Комуністичної партії України. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1961. – 616 с. 23. Новый закон о выборах в Городские думы. – К., 1917. – 24 с. 24. Об изменении правил о городских доходах и расходах, установленных действующими положениями об общественном управлении городов. – К., 1917. – 30 с. 25. Правда історії. Діяльність єврейської культурно-просвітницької організації "Культурна ліга" у Києві (1918 – 1925). 36. документів

/ М. О. Рибаків (упоряд.) – К., 1995. – 168 с. 26. Положение об общественном управлении городов. – К., 1917. – 92 с. 27. Рибаків М. О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва / Рибаків М. О. – К.: Київ, 1997. – 374 с. 28. Сборник положений и инструкций для контроля Киевской городской думы и подотчетных лиц Киевского городского самоуправления. – К., 1918. – 137 с. 29. Терещенко Ю. І. Політична боротьба на виборах до міських дум України в період підготовки Жовтневої революції / Терещенко Ю. І. – К.: Наукова думка, 1974. – 143 с. 30. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 1. – 591 с.; Т. 2. – К.: Наукова думка, 1997. – 422 с. 31. Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 р. Документи і матеріали / В. Ф. Верстюк (упоряд.) – К.: Видавництво Олени Теліги, 2003. – 1022 с. 32. Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине в период Центральной рады и гетмана / Чериковер И. // Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев. – М., 1930 – С. 239-276. 33. Яременко О. І. Адміністративна реформа гетьмана П. Скоропадського / Яременко О. І. / Вінницький держ. Педагогічний ун-т ім. Михайла Коцюбинського, кафедри історії слов'янських народів. – Вінниця, 1998. – 39 с.

Надійшла до редколегії 17.02.10

М. Казьмирчук, канд. іст. наук

ДОРЕВОЛЮЦІЙНІ ТА РАДЯНСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПОРЕФОРМНОГО ПЕРІОДУ

В статті аналізуються праці вітчизняних та зарубіжних дослідників різних періодів, у яких розкриваються особливості соціального розвитку Київської губернії пореформеної доби. Деякі проблеми будуть досліджені у наступних статтях.

The article analyzes works of domestic and foreign researchers discovering the social progress of Kyiv gubernya after reformation period. Some question will be examined in further work.

Кінець XIX – початок XX ст. бурхливий період для соціального розвитку Київської губернії і загалом України, коли відбувається українське національне Відродження, перехід від феодальної системи до утвердження капіталізму, визрівають передумови для нової національно-визвольної революції, але водночас країна знаходиться під імперською владою Росії та Австро-Угорщини. Суспільство переживає новий час, бурхливий, суперечливий та буремний перехідний період, який збігся із становленням в загальних рисах того суспільства, яке загартує в загальних рисах українську націю.

Дослідники зарубіжні та вітчизняні не приділяли достатньої уваги аналізу соціального розвитку Київської губернії наприкінці XIX – на початку XX ст, а обмежувалися короткими та вузькими проблемними питаннями, або ж тільки торкалися окремих питань, розглядаючи інші проблеми. До того ж, більшість дослідників не використовувала комплексно у своїх працях інформаційного потенціалу та можливостей архівних та опублікованих джерел для розкриття соціального розвитку Київської губернії пореформеної доби.

У дорадянський період (до 1917 р.) характерним було видання збірників, де знаходили висвітлення проблеми розвитку освіти та сільського господарства Російської імперії, зокрема і у Київській губернії. У 70-х роках XIX ст. В. Шульгін написав матеріал до збірки "Древняя и новая Россия" про етнологічну ситуацію на Правобережній Україні другої чверті XIX ст. Наголос у збірці робився на вирішення національних питань у сфері шкільної освіти, зокрема про співвідношення та доцільність для російської влади існування польських і єврейських шкіл. Ця праця просякнута великоросійськими настроями, а отже автор є досить суб'єктивним у своїх висновках. Проте помітно, що він представляючи промонархічну партію, знає свою тему досконало [43, 10, 19-21].

Соціальними проблемами в Росії опікувався одеський міський голова, становий представник у судовій палаті сенату від Одеси Н. А. Новосельський, викладав соціальне розглядав через призму законності. Його зацікавили питання організації поліції, дії міністерства

фінансів, кредит, вітчизняна промисловість, державницькі ідеї серед молоді та боротьба із поганими впливами. Окрім перелічених інтересів, автор піднімає соціальне питання, виділяючи у ньому селянський та робітничий компоненти, а також відносини буржуазії та робітників, вплив привілейованих станів на державну політику [15, с. 168]. Новосельський відмічає, що соціальні питання вже отримали в науці пріоритетні позиції. Проте у його праці теж помітно прихильність до монархічної влади, хоча інколи проглядаються і ліберальні погляди.

Наприкінці XIX ст. гостро постали соціальні проблеми після звільнення селян з кріпацтва, реформа 1861 р. позначилася на соціальному розвитку підросійської України. Не маючи наміру розглядати історіографію вивчення проблем проведення аграрної реформи, потрібно відзначити, що багато питань пов'язаних із селянською реформою 1861 р. з'явилися на сторінках праць представників дворянських кіл А. Скребицького, А. Головачова, А. Корнілова та інших.

У XIX ст. стало популярним збирати статистичні відомості про актуальним галузям економічного життя Російської імперії і видавати ґрунтовні статистичні розвідки. Цілий ряд земських діячів та відомих дослідників, зокрема і Павло Чубинський, працювали з науково-статистичними джерелами, досліджуючи актуальні й прибуткові галузі економіки. Павло Чубинський, як член Російського географічного товариства, здійснював експедиції з метою проведення етнографічних та статистичних досліджень. Протягом двох років він досліджував крім інших Київську, Волинську, Подільську губернії Російської імперії, результатом чого стало видання цілого ряду статистичних робіт присвячених промисловості Південно-Західного краю та присудження Павлу Чубинському медалі за дослідження в етнографії та статистиці. Дослідник навіть мав проект по складенню щорічника з цукрової промисловості, де розміщувалися б необхідні статистичні відомості, проте, через брак коштів цього зробити не вдалося. Натомість видано було офіційні данні по цукровим заводам за 1871–1872 рр., де було представлено стислу інформацію по

кожному заводу, адміністрація якого подала звіти. Робота П. Чубинського про цукрові заводи Російської імперії дає можливість виділити актуальні проблеми, відтворити та проаналізувати соціальну базу цукрової промисловості Київської губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. [33, с. 76].

Ще задовго до утвердження радянської влади у дорадянській історіографії велика увага приділялася робітничому питанню. З початку 1870 р. увага до робітників як до політично неблагонадійних верств зростала пропорційно до їх чисельності. Однією з найцікавіших у 90-х рр. XIX ст. є дисертація на здобуття ступеня доктора медицини Ксенофонта Платоновича Сулими. К. П. Сулима – син священика Подільської губернії. Він отримав середню освіту у Подільській духовній семінарії, закінчив Харківський університет, здобувши ступінь лікаря та звання повітового лікаря. Як державний стипендіат мусив відпрацювати алтайським об'їзним лікарем Бійського округу, але назначений був Горецьким сільським лікарем Могильовської губернії (сучасна Білорусь), а згодом Летичівським (до 30 листопада 1881 р.) і Ямпольським (після 30 листопада 1881 р.) сільським лікарем Подільської губернії. Маючи 11-ти річний лікарський досвід, автор "Свеклосахарного производства в санитарном отношении", описує становище робітників у 1892 р. під кутом зору їхніх фізичних можливостей, оцінює їхнє здоров'я при виснажливій праці на заводах, перераховує сумні наслідки – різні каліцтва та хронічні хвороби [35, с. 223]. На початку XX ст. Сулима став Київським інспектором лікарів, продовжуючи свої історико-соціальні дослідження, вже у 1903 р. він порине у проблему впорядкування сільськогосподарського відхожого промислу в Київській губернії [36, с. 69-78].

Збірник Трудів Київського обласного сільськогосподарського з'їзду включає статті практиків і теоретиків цієї галузі. Щодо соціального розвитку Київської губернії у збірці представлено статті, які починають розглядати проблеми жіночої освіти. Так, один із авторів збірки В. Е. Країнський досліджував жіночу освіту з огляду на її користь для прогресу в сільськогосподарській галузі [11, с. 41-45]. Капіталістичними впливами на ринку сільськогосподарських продуктів займався професор Н. Ф. Анненський [1, с. 157-245], праця якого була опублікована у двотомній збірці професорів московського університету А. Чупрова та А. Постнікова. Велика кількість статистичного матеріалу використаного у збірці ставить під сумнів об'єктивність висновків щодо потреби здешевлення хліба, а вибірковість та сумнівна якість матеріалу, про що пишуть самі автори, насторожує. Аграрними проблемами переймався секретар Київського товариства сільського господарства Т. І. Осадчий, який зробив спробу статистико-економічного дослідження землі і землевласників в Південно-Західному краї (Україні, Поділлі і на Волині) [26, с. 130]. На початку XX ст. проблемами селянської общини займався російський вчений І. В. Чернишев, який використовував анкети економічного товариства [40, с. 196]. Його робота висвітлювала землекористування у невідомому для царату світі, ще під час Першої світової війни. Окрім автора при написанні певних глав брали участь інші співавтори.

На початку XX ст. проблемами освіти займався П. Копецький, який у своїй "Історичній записці" розглядає стан Першого Київського жіночого училища за 1861 – 1911 рр., яке знаходилося у відомстві Марії Федорівни. Він точно змальовував передумови отримання жінками освіти, зокрема жіночі рухи, інтереси різних прошарків суспільства. Копецький обстоював жіночу освіту як потрібну і необхідну суспільству післярефор-

меної доби, відзначаючи, що першими зацікавлені були у ній священики і купці, які піклувалися про кращу долю для своїх доньок. Загалом автор звертає увагу саме на духовне відомство і його кроки для розвитку освіти у Києві, ставлення до цього проблемного на той час питання митрополитів і різних священиків [10, с. 180].

На початку XX ст. робітничим питанням займався Н. Рашевський висвітлив становище робітників-цукровиків українських губерній, зокрема і Київської, "які тільки годуються цукровою промисловістю". Цукроваріння – одна із найрозвинутіших у Київській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. Автор описує жажливі і нелюдські умови праці та проживання робітників, спираючись на власні спостереження, статистичні дані, періодику. Н. Рашевський описує також недоліки системи вербування, харчування, умови проживання та відносини із начальством робітників різних рангів. Автор пише свою роботу з позицій прихильності до робітничого класу, який терпить наругу від цукрозаводчиків, а тому намагається представити їх у темних тонах, як баришників та катів [20, с. 24].

Цікавими є дослідження Г. Наумова про бюджети робітників міста Києва, звертаючись до найбільш вживаного статистичного методу на той час – анкетного опитування [21, с. 104]. До анкет заповнених щоправда у 1918 р. були включені питання про національну приналежність, безробіття, зарплату станом на 1912 р. Раніше збір даних про заводи та фабрики здійснювався полісменами, а з 1870 р. ввели анкетування, згодом самі фабрики мусили надсилати данні, Наумов скористався допомогою Київського товариства економістів та ремісничою секцією при Київській виставці, члени яких власноруч зареєстрували відповіді опитуваних. Треба віддати належне дослідникам анкетного матеріалу, бо деякі власники заводів просто не прислали відповідей, що ставить під сумнів об'єктивність цих статистичних відомостей [39, арк. 15]. Сам автор відмічає: "Настоящая анкета произведенная по методу, который неоднократно применялся на практике, но до сих пор не вполне признан теорией. Этот метод субъективных показаний рабочих об их бюджете за известный период времени" [21, с. 1]. Завдяки таким непевним даним Г. Наумов робить спробу дослідити сімейний стан робітників, житлові умови, витратні статті, зв'язки з землею та вплив статевих відмінностей у середовищі робітників на промисловість. Проте акцент робився на жажливому становищі робітників безпосередньо на заводах і фабриках, або ж досліджувалася заробітна плата та її достатність.

На початку XX ст. продовжилися дослідження розвитку побутової сфери, зокрема зросло зацікавлення якістю харчування та життєвого рівня населення у великих містах та загалом по Київській губернії [44, с. 59].

Зрозуміло, що дорадянські дослідження зосереджувалися на статистичних даних без їх належного аналізу, зокрема й самі автори зізнавалися у необ'єктивності своїх методів, через що їхні висновки слабо обґрунтовані, а згадки про соціальний розвиток Київської губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. та мали радше випадковий, загальний поверхневий характер. Загалом, зростаюча увага до гострих соціальних проблем у дорадянських дослідників, втілювалася перш за все у збиранні та накопиченні теоретичного матеріалу, не знаходячи належного аналізу. У цей період написані роботи наукового характеру та деяких представників різних громадсько-політичних напрямків.

Потрібно також відмітити, що у добу української революції (1917 – 1920 рр.), також досліджувалися соціальні проблеми. Так, М. Порш вивчаючи актуальні на той час проблеми автономії та соціал-демократії, присвятив

кілька сторінок розгляду України, її людності та території наприкінці XIX – на початку XX ст. Попри наголос автора у дослідженні на обґрунтуванні переваг автономії для щойно народженої у буремні роки революції української державності, автор використав дані перепису 1897 р., з'ясувавши земельні та людські ресурси 8 губерній, у тому числі і Київської. Звернув увагу М. Порш і на національні та етнічні особливості української держави кінця XIX ст., що вирішувалися Центральною Радою [28, с. 79].

У радянський період цілий ряд тем було заборонено піднімати, натомість користувалися попитом наукові розробки на замовлення, де обов'язково відмічалися радянська лінія та ворожі елементи, позбавляючи їх науковості та об'єктивності. Соціальний розвиток розглядався виключно із класових позицій, де головним була боротьба буржуазії з робітничим класом. У цей період вирізняються цілі блоки проблем, піднятих або осуджених радянськими дослідниками. Так, у ракурсі соціальних процесів, радянські дослідники мало цікавилися питаннями церковної освіти, і зокрема у Київській губернії, яка знаходилася під патронатом Київської духовної епархії. Радше вона зображалася в якості перешкоди, з яким вдало боролася радянська влада.

Розроблялися проблеми пов'язані з пропагандистською направленістю, наприклад, популярна на той час проблема жіночого рівноправ'я, і то лише з відзначенням переважного впливу на звільнення жінок з "домашнього рабства" радянською владою. Так, уповідомленні О. М. Титової на сторінках "Українського історичного журналу" розглядалися питання вищої жіночої освіти у другій половині XIX ст. у Києві. Використовуючи архівні та опубліковані джерела, Титова зосередила увагу на розгляді жіночого руху, бажаннях жіноцтва здобути вищу освіту і рівні з чоловіками права, їхньому практичному втіленні за допомогою прогресивно налаштованих дівчат, дружин професорів Київського університету, матеріальній підтримці цих заходів та на процесах подальшого працевлаштування жінок [38, с. 85-91]. Проте у її статті не можна знайти узагальнюючих висновків, щодо досліджуваної проблеми, авторка обмежується лише викладом матеріалу.

Радянська історіографія зробила великий внесок у дослідження робітничого питання, проте разом із тим відрізнялася від попередніх робіт своєю ідеолого-пропагандистською спрямованістю. Були написані загальні праці щодо формування та становища робітників наприкінці XIX – на початку XX ст., які відзначаються заідеологізованістю та пропагандистським характером, що проте не псує їхньої фактичної бази. Стали популярними загальні праці, побудовані на статистичних джерелах. У 50-х рр. радянський вчений А. Г. Рашин дослідив динаміку чисельності робітників у капіталістичній Росії, процеси формування робітничого класу та процеси освіти у його середовищі [31, с. 624]. Також цей вчений цікавився статистичними дослідженнями, що дало змогу простежити демографічні процеси населення Росії за 1811 – 1913 рр., зокрема і українського [30, с. 352].

Якщо загальні статистико-історичні роботи намагалися дати характеристику всього загалу робітників, то київський дослідник О. О. Нестеренко зосередився у своїй праці на дослідженні умов праці та висвітлив динаміку заробітної платні промислових робітників України наприкінці XIX – на початку XX ст., проте слід відмітити недостатність джерельного матеріалу [22, с. 62]. Він також видав ряд загальних робіт, серед яких одна монографія [24, с. 180], присвячених економічному становищу українських робітників, економічній політиці царату в 90-х рр. XIX – 1914 рр., відзначаючи нерозри-

вний зв'язок формування робітничого класу і промисловості з розвитком капіталізму в Російській імперії [23, с. 580]. Серед дослідників робітничого класу слід назвати також Ф. Лося, праці якого неодноразово перевидавалися починаючи з кінця 1940-х років, висвітлюючи проблеми капіталістичного розвитку промисловості, чисельність та національний склад і джерела формування робітників [17, с. 332; 18, с. 196; 19, с. 27].

З початком радянської доби почало активно досліджуватися селянське питання, яке ще з 20-х рр. XX ст. з'являється в загальних працях, але поступово припиняється. Так, найбільш відомими у 20-х роках XX ст. стали праці присвячені селянській реформі 1861 р. та становищу селянства в пореформену добу, зокрема це двотомна праця М. Слабченка, другий том якої торкається розгляду другої половини XIX ст. Автор дуже широко трактує економіко-соціальну історію і вдається до переважного розгляду політичних течій та ідеологій, проте важливість цієї праці незаперечна, бо вона започаткувала дослідження соціальних проблем і дала поштовх розгляду соціального розвитку у Київській губернії у пореформений період [34, с. 278]. Наступною важливою проблематикою, стало робітниче питання XX ст., розглянуте у праці А. В. Шестакова, де побіжно висвітлюється також історія найманої праці від XVI ст., тому даються в знаки занадто широкі хронологічні та географічні межі. Автор зосереджується на селянській боротьбі 1904 – 1905 рр. та поступовому оформленні робітництва, його участі у партіях. Проявляється його прихильність до селянських робітників та відрізка до царського режиму, позитивним є те, що подається розгляд трудового законодавства XIX ст., заробітної плати, житлові умови. Проте у праці дуже мало відомостей про Київську губернію, загалом же багато уваги приділено "Малоросійському району". У І. Дроздова згадується Київська губернія лише для порівняння статистичних даних один раз, загалом же автор послуговується абстрактним терміном Малоросійський район [42, с. 128].

З 50-х рр. XX ст. було випущено ряд ґрунтовних праць з історії селянства, чим введено нові архівні джерела до наукового обігу, порушено такі проблеми як зміст місцевого положення про селян після відміни кріпацтва, специфіку поземельних відносин поміщиків і селян, а також благодійність селянського волосного збору тощо [3, с. 308; 16, с. 232]. Лише у 60 – 80-х рр. XX ст. зростає кількість знову ж таки загальних праць щодо цього питання, зокрема найвідоміші із них О. М. Анфімова [2, с. 238] та І. Д. Ковальченка [9, с. 413], де можна знайти статистичні вкладки про Київську губернію. Проте, загалом, російські радянські дослідники історії селянства звертали увагу більше на російські губернії. Проблемами аграрного розвитку Правобережжя у XIX і на початку XX ст. займалися Л. Г. Мельник та луцький дослідник Л. І. Гайдай [4, с. 116-123; 20, с. 23-33], розглядаючи певні аспекти капіталістичної еволюції селянських господарств.

Радянські дослідники багато разів зверталися до питання охорони здоров'я та соціального забезпечення, але у їхніх дослідженнях переважало звернення до "найважливішого класу" – російського пролетаріату або ще промислового робітництва. Серед багатьох загальних праць про соціально-матеріальні умови життя робітництва можна виділити працю О. Парасунько, який зацікавився побутовими і робочими проблемами пролетарів [27, с. 576]. У 70-х рр. XX ст. російський дослідник Ю. Кір'янов висвітлив житлові умови робітників у Російській імперії, використовуючи інколи статистичні матеріали по Київській губернії. Він також звернув особливу увагу на спосіб харчування пролетаріату різних регіонів

імперії, нажалі найбільше звертаючи увагу на шахтарів Донбасу [8, с. 286].

У 80-х рр. ХХ ст. до питань взаємовідносин царської влади, торговельної буржуазії та робітників звернувся російський дослідник Л. Є. Шепелев, розглядаючи торгово-промислову політику як складову частину економічної політики, а також правові умови розвитку підприємницької діяльності буржуазії. Він предстив думку, що на початку ХХ ст. була помітна відмова від "насадження" промисловості та зосередження уваги на аграрному секторі, що вплинуло на формування робітництва як класу [41, с. 272].

У 60-80-х роках ХХ ст. вийшов ряд загальних робіт та збірок статей, які допомагають зорієнтуватися у соціально-історичному фоні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., зокрема слід виділити статті Л. М. Іванова та М. А. Рубач щодо аграрних відносин, становища селян та поміщиків [6, с. 434]. Так, у 80-х роках була видана тритомна загальна "Історія народного господарства УРСР" під редакцією І. Лукинова, де перший том присвячений економіці досоціалістичних формацій, розглядав становище сільського господарства і аграрних відносин 60–90-х рр. ХІХ ст., проблеми промислового перевороту, зародження перших монополістичних об'єднань у промисловості, становище робітничого класу, транспорт, торгівлю і фінанси [7, с. 463].

У радянський період фіксується цікавість дослідників до питань формування буржуазії, розвитку капіталізму у ХІХ – на початку ХХ ст. У 60-х роках ХХ ст. дослідник історії України І. О. Гуржій, висвітлив вітчизняну систему у складі всеросійського ринку другої половини ХІХ ст., розглядаючи розвиток промисловості, сільськогосподарства, транспортної системи, внутрішньої і зовнішньої торгівлі [5, с. 189]. Він розглядав питання кількісного росту ярмарків, їх товарного асортименту. Хоча до наукових завдань автора не входило висвітлення соціального розвитку Київської губернії, він подав загальноукраїнський фон економічного стану суспільства кінця ХІХ ст. Цю проблему продовжив у 80-х роках ХХ ст. низкою статей сизранський дослідник Б. А. Кругляк, який зосередився на висвітленні питань розвитку класу буржуазії, створюваних і очолюваних ними промислових монополіях і внутрішній торгівлі на Україні на матеріалах важкої промисловості [12, с. 81-90; 13, с. 48-53; 14, с. 72-81; 15, с. 88-91].

Отже, наукове значення праць радянського періоду залишається досить великим, проте слід констатувати, що поза увагою тоді залишилися соціальні проблеми різних станів. Направленість радянських істориків, дослідників та науковців була спрямована у економічне і політичне русло радянської ідеології. Зрозуміло, що робітничому питанню присвячено багато праць, розвідок та статей, проте багато проблем навіть у цьому, здавалося б розробленому питанні не було піднято, наприклад, системи вербування робітників у Київській губернії, проблем утворення та становища робітничого класу наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. До того ж, радянські дослідники, як і їхні попередники радше накопичували, аніж обробляли архівні та опубліковані матеріали, інколи застосовуючи для обґрунтування зовсім ненаукових тверджень "вождів пролетаріату", а тому не роблячи наукових висновків. У радянській історіографії питання соціального розвитку Київської губернії розглядалися фрагментарно і часто у зв'язку з дослідженнями інших соціально-економічних проблем історії Росії доби імперіалізму.

1. Анненский Н. Ф. Стоимость производства хлеба в частновладельческих хозяйствах // Влияние урожаев и хлебных цен на некоторые стороны русского народного хозяйства: Сб. ст. / Под. ред. А. И. Чупро-

ва, А. С. Постникова. – Т. 1. – СПб., 1897. 2. Анфимов А. М. Крестьянское хозяйство Европейской России. 1881 – 1904 / А. М. Анфимов. – М.: Издательство "Наука", 1980. 3. Бондаревский А. В. Волосне управління та становище селян на Україні після реформ 1861 року / Бондаревський А. В. – К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1961. 4. Гайдай Л. І. Деякі аспекти капіталістичної еволюції селянських господарств Правобережної України (1906 – 1914 рр.) // Український історичний журнал. – 1982 – № 7. 5. Гуржій І. О. Україна в системі всеросійського ринку 60 – 90-х років ХІХ ст. / І. О. Гуржій. – К.: Вид-во "Наукова думка", 1986. 6. Іванов Л. М. О капиталистической и отработочной системах в сельском хозяйстве помещиков на Украине в конце ХІХ ст. / Л. М. Иванов // Вопросы истории сельского хозяйства, крестьянства и революционного движения в России / Под ред. Н. М. Дружинина, В. К. Яцунского – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1961. 7. Історія народного господарства УРСР: у 3-х т., 4-х кн. / Голова редкол. І. І. Лукинов та ін. – Т. 1. Економіка досоціалістичних формацій / Редкол. Т. І. Дерев'якін та ін. – К.: Наукова думка, 1983. 8. Кирьянов Ю. И. Жилищный уровень рабочих России (конец ХІХ – начало ХХ в.). – М.: Наука, 1979. 9. Ковальченко И. Д. Всероссийский аграрный рынок. ХVІІ – начало ХХ в.: Опыт качественного анализа / Ковальченко И. Д., Милов Л. В. – М., 1974. 10. Колецький П. Историческая записка о состоянии Первого Киевского женского училища духовного ведомства (ее императорского величества Марии Федоровны). 1861 – 1911. – Киев, Типография "Русская Печать", 1911. 11. Краинский В. Е. О Женском сельскохозяйственном образовании деревенской русской женщины // Труды пятого киевского областного сельскохозяйственного съезда / Сост. Т. В. Локоть. – К.: Типография Петра Барского, 1903. 12. Кругляк Б. А. Промислові монополії і внутрішня торгівля на Україні / Кругляк Б. А. // Український історичний журнал. – 1986. – № 10. 13. Кругляк Б. А. Розвиток капіталістичних форм внутрішньої торгівлі на Україні в 60 – 90-х роках ХІХ ст. / Кругляк Б. А. // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. – Вип. 14. – 1980. 14. Кругляк Б. А. Торговельна буржуазія в Україні (60-ті роки ХІХ ст. – 1914 р.) / Кругляк Б. А. // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. 15. Кругляк Б. А. Джерела з історії розвитку внутрішньої торгівлі на Україні в 60 – 90-х роках ХІХ ст. / Кругляк Б. // Архіви України. – 1971. – № 5. 16. Лещенко М. Н. Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905 – 1907 рр. / Лещенко М. Н. – К.: АН УРСР. Ін-т історії, 1955. 17. Лось Ф. Е. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце ХІХ и в ХХ ст. (конец ХІХ ст. – 1904 г.) / Лось Ф. Е. – К.: Госполитиздат, 1955. 18. Лось Ф. Е. Робітничий клас України в 1907 – 1913 роках / Лось Ф. Е. – К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1962. 19. Лось Ф. Е. Формування робочого класу на Україні / Лось Ф. Е. – К.: Товариство для поширення політ. та наукових знань УРСР, 1949. 20. Мельник Л. Г. Про розвиток капіталізму у великих поміщицьких господарствах Правобережної України (60-90-ті роки ХІХ ст.) // Український історичний журнал. – 1974. – № 4. 21. Наумов Г. Бюджеты города Киева / Г. Наумов – К.: Типография И. Чоколова, 1914. 22. Нестеренко О. О. Заробітна плата промислових робітників України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Нестеренко Олександр Олександрович. – К., 1951. 23. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні: в 3-х т. / О. Нестеренко. – Ч. II. Економіка підготовки Великої Жовтневої Соціалістичної революції – К.: Держполітвидав УРСР, 1962. 24. Нестеренко О. О. Розвиток капіталістичної промисловості і формування пролетаріату на Україні в кінці ХІХ і на початку ХХ ст. / О. Нестеренко. – К.: Держполітвидав УРСР, 1952. 25. Новосельский Н. А. Социальные вопросы в России / Новосельский Н. А. – СПб.: Типография В. В. Комарова, 1881. 26. Осадчий Т. И. Земля и землевладельцы в Юго-Западном крае: (на Украине, Подолии и Волыни) / Т. И. Осадчий – К.: Типография Петра Барского, 1899. 27. Парасунько О. А. Положение и борьба рабочего класса Украины (60 – 90-е годы ХІХ в.) / Парасунько О. А. – К.: Изд-во Акад. наук УССР, 1963. 28. Порш М. Автономія України і соціал-демократія / Микола Порш. – К.: Друкарня Акц. Т-ва Петро Барський, 1917. 29. Рашевский Н. Н. О положении рабочих на сахарных заводах / Н. Н. Рашевский. – К.: Типография 1-й Киевской Артели Печатного дела, 1907. 30. Рашин А. Г. Население России за 100 лет (1811 – 1813 гг.). Статистические очерки / Рашин А. Г. / Под ред. С. Г. Струмилина. – М., Госстатиздат, 1956. 31. Рашин А. Г. Формирование рабочего класса России. Историко-экономические очерки / Рашин Адольф Григорьевич / Под ред. С. Г. Семашко. – М., Изд. соц.-экономической лит-ры, 1958. 32. Рубач М. А. Социальная структура аграрных отношений и классовое расслоение крестьянства в украинской деревне к 1917 г. / М. А. Рубач // Особенности аграрного строя России в период империализма / Редкол. С. М. Дубровский и др. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1962. 33. Свеклосахарные заводы Российской империи с официальными статистическими данными, за кампанию 1871 – 1872 г. / Сост. П. Чубинский. – К.: В университетской типографии, 1873. 34. Слабченко М. Е. Матеріали до економічно-соціальної історії України ХІХ століття / М. Е. Слабченко. – Т. 2. – К.: Державне видавництво України, 1927. 35. Сулима К. П. Свеклосахарное производство в санитарном отношении / К. П. Сулима. – СПб.: Типография М. М. Стасблевича, 1892. 36. Сулима К. П. Об упорядочении сельско-хозяйственного отхожего промысла Киевской губернии // Труды пятого Киевского областного сельскохозяйственного съезда / Сост. приват-доцент университета св. Владимира Т. В. Локоть. – К.: Типография Петра Барского, 1903. 37. Теплицкий В. П. Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні (60 – 90-ті роки ХІХ ст.) / Теплицкий В. П. – К.: АН УРСР. Ін-т економіки, 1959. 38. Титова О. До питання про вищу жіночу освіту на Україні в другій половині ХІХ ст. // Український історичний журнал. – 1971. – № 10. 39. ЦДІАУ. – Ф. 730. – Оп. 1. – Спр 42.

40. Чернышев И. В. Община после 9 ноября 1906 г. (По анкете Вольного Экономического Общества) / И. В. Чернышев. – Ч. 1. – Петроград: Типография "Экономия", 1917. 41. Шепелев Л. Е. Царизм и буржуазия в 1904 – 1914 гг. Проблемы торгово-промышленной политики / Л. Е. Шепелев. – Л.: Наука, 1987. 42. Шестаков А. В. Очерки по истории наемного труда в сельском хозяйстве России / Шестаков А. В. "Никодим" – Т. 1. – Ч. 1 и 2. – М.: Изд-во Красная новь, 1924. – 232 с.;

Дроздов И. Г. Заработная плата сельскохозяйственных рабочих до и после Октября / Дроздов И. Г. – М.-Л.: Прибой, 1930. 43. Шульгин В. Я. Юго-Западный край под управлением Д. Г. Бибикова (1838 – 1853) // Древняя и новая Россия. Сборник. 1879. – Т. II. – № 5. 44. Яснопольский Л. Снабжение г. Киева скотом и мясом за десятилетие (1906 – 1915 гг.) / проф. Л. Яснопольский. – Петроград, 1916.

Надійшла до редколегії 17.02.10

О. Комаренко, канд. іст. наук, доц., І. Примаченко, студ.

КОНФЛІКТ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА АРГЕНТИНИ НАВОКОЛО ФОЛКЛЕНДСЬКИХ ОСТРОВІВ 1982 р.: ВІЙСЬКОВИЙ АСПЕКТ

В статті аналізується військовий аспект Фолклендського конфлікту 1982 р. Визначено комплекс причин, що призвели до поразки республіки Аргентина і перемоги Великої Британії у цьому конфлікті.

The article analyses the military aspect of Falklands conflict in 1982. It determines the range of reasons that led to the defeat of the Republic of Argentina and Great Britain's victory in this conflict.

Хоча з часів Фолклендської війни минуло більш ніж 25 років, відлуння тих подій до сих пір відчутне в двосторонніх відносинах, свідомості і культурі Великої Британії і Аргентини, що підвищує актуальність даної проблеми. Невдача в цьому конфлікті поклатала кінець практиці аргентинських військових диктатур та призвела до встановлення демократії в цій південноамериканській країні. З іншого боку, триумф британців у 1982 р. став підвалиною для блискучого політичного успіху консервативної партії на виборах 1983 р. і перебування М.Тетчер на посаді прем'єр-міністра наступні 8 років. Тому очевидно, що зрозуміти сучасну політичну ситуацію у Великобританії та Аргентині без всеохоплюючого уявлення про історію Фолклендського конфлікту неможливо.

З військової точки зору британсько-аргентинський конфлікт у Південній Атлантиці є важливим з точки зору вивчення досвіду локальних конфліктів між розвинутими країнами світу. Додатковий інтерес має той факт, що Фолклендська війна являє собою чи не єдиний зразок локального конфлікту, в якому ключову роль з обох сторін відіграли дії флоту взагалі, а з англійської сторони – дії авіаносних ударних угруповань зокрема. Як відомо 2010 рік ознаменувався новим різким загостренням конфлікту навколо Фолклендських островів, що посилює актуальність вивчення розвитку британсько-аргентинського конфлікту.

Історіографія Фолклендського конфлікту взагалі і його військова складова зокрема як в українській, так і в колишній радянській та сучасній російській вельми обмежена. Першою науковою працею присвяченою цій проблемі, можна вважати збірку статей "Мальвіны: колоніальна війна ХХ век" під редакцією В. Вольського, яка була видана в Москві у 1984 році. Незважаючи на дещо тенденційний характер висвітлення англо-аргентинського конфлікту, ця збірка сьогодні цікава наявністю доволі змістовного фактичного матеріалу. Наступного року світ побачила праця "Англо-аргентинский конфликт из-за Фолклендских (Мальвинских) островов" московської дослідниці О. Мітязевої. З одного боку, цьому дослідженню притаманна певна заангажованість, що пояснюється проаргентинською позицією керівництва тодішнього СРСР в Фолклендському конфлікті. Хоча авторка відкрито висловлює симпатію аргентинській стороні, розглядаючи Мальвінський конфлікт як суто колоніальний, в цілому, оскільки СРСР не був прямим учасником конфлікту, вказана праця є цінною, точкою зору здебільшого нейтрального спостерігача. Крім того її проаргентинський суб'єктивізм стосується політичного аспекту кризи; оцінки ж військового боку справи заслуговують, на наш погляд, на значну увагу і зараз.

Достатньо докладно розглянуто військову складову конфлікту у праці "Конфликт в Южной Атлантике: Фолк-

лендская война 1982 г.", сучасного українського дослідника Д. Татаркова. До її плюсів слід віднести незаангажованість у висвітленні англо-аргентинського конфлікту, широке використання іспаномовних джерел і ґрунтовне висвітлення ходу військових дій.

Набагато ширшою є зарубіжна історіографія Фолклендського-Мальвінського конфлікту і його військової складової. Серед праць, створених у Великій Британії, слід виділити "Battle Atlas of the Falklands War 1982 – by Land, Sea and Air" Г. Сміта, що надає докладний опис бойових дій і в цілому намагається залишатися в рамках наукового об'єктивізму. Заслуговує уваги праця М. Хастінгса і С. Дженкінса "The Battle for the Falklands". Автори спробували дати короткий, але змістовний огляд Фолклендського конфлікту та його наслідків. Особлива увага у цій праці приділяється ходу військових дій. Всі вищезгадані дослідження виділяються науковим об'єктивізмом і спробами нейтрально досліджувати Фолклендську кризу. Проте, зворотною стороною цього стала абсолютна перевага фактичного матеріалу над висновками і узагальненнями, брак яких можна назвати головною проблемою для всіх зазначених вище публікацій. Серед американських праць, присвячених конфлікту, слід виділити ґрунтовне дослідження М. Хастінгса і С. Дженкінса "The Battle for the Falklands", що головним чином присвячено саме військовому аспекту конфлікту. Працю відзначають нейтральність у викладенні матеріалу (що не є дивним, враховуючи те, що США хоча і допомагали Великій Британії, але не були прямими учасниками конфлікту) і сміливість оцінок, які явно не можна вважати пробританськими.

Спіраючись на все вищезазначене, ми можемо констатувати, що до сьогодні тема Фолклендського – Мальвінського конфлікту залишається недостатньо дослідженою у вітчизняній історіографії, а наявні праці з цього питання акцентують увагу на окремих, здебільшого суто технічних аспектах, не даючи повної картини ходу і результатів війни. Потребують подальшого вивчення й уроки військового протистояння. Тому автори вважають, що вивчення військового аспекту аргентино-британського конфлікту є цілком актуальним завданням. Безпосередньою метою нашого дослідження є аналіз комплексу причин, що призвели до поразки республіки Аргентина і перемоги Великої Британії у Фолклендській війні 1982 р.

Розгляд військової складової Фолклендської війни слід розпочати з характеристики балансу сил напередодні конфлікту.

Зменшення ваги Великої Британії на міжнародній сцені в середині 70-их на початку 80-их рр. ХХ ст., затяжна економічна криза, що припала в країні на цей же час значно відбилися на формуванні військової доктрини держави і відповідно на її збройних силах. Головним